

บทที่ ๔

การวิเคราะห์ความหมายของถ้อยคำที่ใช้เป็นส่วนวน

ในบทนี้ จะได้วิเคราะห์ความหมายของถ้อยคำที่ใช้เป็นส่วนวนในภาษาไทย เนื่องจากได้พิจารณาว่าความหมายของส่วนวนไม่ได้เกิดลอยๆ ความหมายของถ้อยคำที่ใช้เป็นส่วนวนนั้นมีร่องรอยว่าได้เปลี่ยนแปลงมาจากความหมายใดความหมายหนึ่ง และความหมายเดิมกับความหมายเมื่อเป็นส่วนวน จะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เราจึงสามารถอธิบายความหมายของ ส่วนวนในลักษณะของการเปลี่ยนแปลงความหมายได้

การพิจารณาจะแบ่งเป็น ๒ ชั้น คือพิจารณาว่าความหมายของคำหรือกลุ่มคำที่ใช้เป็นส่วนวน นั้น มีความหมายเปลี่ยนไปจากเดิมอย่างไร และอีกชั้นหนึ่งคือพิจารณาว่าความหมายที่เปลี่ยนไปนั้น เกี่ยวข้องกับความหมายเมื่อยังไม่เป็นส่วนวนอย่างไร ในที่นี้ความหมายของคำเมื่อไม่เป็นส่วนวนจะเรียกว่าความหมายเดิม ส่วนความหมายของกลุ่มคำเมื่อไม่เป็นส่วนวนจะเรียกว่าความหมายรวมเดิม

การเปลี่ยนแปลงความหมายของถ้อยคำเมื่อใช้เป็นส่วนวน

การเปลี่ยนความหมายของถ้อยคำเมื่อใช้เป็นส่วนวนนั้น จะมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ

ก. ประเภทที่ความหมายเปลี่ยนทั้งหมด

หมายถึงว่าความหมายใหม่ ซึ่งเป็นความหมาย เมื่อนำถ้อยคำนั้นมาใช้เป็นส่วนวนเป็นความหมายที่เปลี่ยนจากความหมายเดิม หรือความหมายรวมเดิมทุกคำทั้งกลุ่มคำนั้น ตัวอย่างเช่น

<u>แก้ว</u>	ความหมายเดิม	:	สิ่งของชนิดหนึ่งใช้สำหรับนั่ง
	ความหมายเมื่อเป็นส่วนวน	:	ตำแหน่งหน้าที่
<u>จมปลัก</u>	ความหมายเดิม	:	จมอยู่ในปลัก เช่น อาการของกระษัตริย์
	ความหมายเมื่อเป็นส่วนวน	:	เปรียบการงานอยู่ในสภาพ ตำแหน่งหรือฐานะที่ไม่ดีเท่าที่ควร

ข. ประเภทที่ความหมายเปลี่ยนเฉพาะบางส่วน

หมายถึงว่า ความหมายใหม่ซึ่ง เป็นความหมาย เมื่อนำถ้อยคำนั้นนำมาใช้เป็นสำนวน เป็นความหมายที่เปลี่ยนจากความหมายเดิม เฉพาะคำบางคำในกลุ่มคำนั้น หรือเป็นความหมาย ที่เปลี่ยนจากเดิมเฉพาะบางส่วนของคำเท่านั้น เช่น

เผ่าห้วง ความหมายเมื่อเป็นสำนวน เป็นความหมายที่ได้จากการเปรียบเทียบ เฉพาะบางส่วนของกลุ่มคำนั้น คือเฉพาะคำ ห้วง ว่ามีลักษณะที่เป็น พิษ เป็นภัยไว้ใจไม่ได้เหมือนงู ส่วนคำว่า เผ่า ยังคงมีความหมาย เดิมตามปกติ แต่เมื่อรวมกันแล้ว เผ่าห้วง ถือว่าเป็นถ้อยคำที่ใช้ เป็นสำนวน

ตัวเปล่า ความหมายเมื่อเป็นสำนวน เป็นความหมายที่ได้จากการเปรียบเทียบ คำว่า เปล่า เพียงคำเดียวว่า หมายถึงไม่มีการผูกพัน ส่วนคำว่า ตัว ยังคงมีความหมายเหมือนเดิมตามปกติ แต่เมื่อรวมกันแล้ว ตัวเปล่า ถือว่าเป็นถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวน

กินเมือง ความหมายเมื่อเป็นสำนวน เป็นความหมายที่เปลี่ยนไปเฉพาะส่วนหนึ่ง ของคำนี้ คือ หน่วยคำ กิน ซึ่งความหมายเปลี่ยนจากความหมายเดิม ว่า รับประทาน เป็น มีอำนาจสูงสุด ส่วนเมืองก็ยังคงมีความหมายปกติ แต่เมื่อรวมกันแล้ว กินเมือง ถือว่าเป็นถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวน หมายถึง ได้ปกครองหรือมีอำนาจสูงสุดในเมือง

ความเกี่ยวข้องระหว่างความหมายเดิม กับความหมายเมื่อใช้เป็นสำนวน

ถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวนซึ่งมีความหมายต่างไปจากความหมายในภาษาธรรมดานั้น เมื่อ พิจารณาความหมายเดิม และความหมายใหม่แล้วจะเห็นความเกี่ยวข้องอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่าง ความหมายเดิมกับความหมายใหม่นั้น ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงความหมายของถ้อยคำที่ใช้ เป็นสำนวนนั้นจะต้องมีความเกี่ยวข้อง หรือการเชื่อมโยงอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างความหมาย ใหม่กับความหมายเดิม ดังที่ Professor Stephen Ullmann ได้เขียนไว้ว่า

..... ไม่ว่าอะไรจะเป็นสาเหตุของการเปลี่ยน (ทางความหมาย) ก็จะต้องมีสิ่งเชื่อมโยง หรือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างความหมายเก่าและความหมายใหม่ ในบางกรณีความสัมพันธ์นั้นอาจมีกำลังกล้าแข็งพอที่จะทำให้เกิดความหมายใหม่ได้ แต่บางครั้งก็อาจจะเป็นเพียงเครื่องมือสำหรับทำให้ความหมายเปลี่ยนไปโดยที่มีสาเหตุอื่น แต่ไม่ว่าจะเป็นไปในรูปแบบใด ก็จะต้องมีความสัมพันธ์อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงความหมายทั้งสิ้น °

ความหมายของถ้อยคำที่ใช้เป็นส่วนวนเมื่อพิจารณาตามความเกี่ยวข้องระหว่างความหมายเดิมและความหมายใหม่ อาจแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ

- ก. ประเภทที่เป็นความหมายเปรียบเทียบ
- ข. ประเภทที่เป็นความหมายเกี่ยวเนื่อง
- ค. ประเภทที่เป็นความหมายที่เกิดจากการเทียบเสียงของคำ
- ง. ประเภทที่ความหมายได้จากเรื่องราว ลักษณะตัวละคร วิธีการ ฯลฯ จากประเพณี วรรณคดี การละเล่น และอื่นๆ

ก. ประเภทที่เป็นความหมายเปรียบเทียบ

หมายถึง การนำถ้อยคำนั้นมาใช้ในความหมายใหม่ ซึ่งเป็นความหมายเปรียบเทียบกับความหมายเดิม หรือความหมายรวมเดิมของกลุ่มคำที่นำมาใช้เป็นส่วนวนนั้น ความหมายใหม่เกิด

° Ullmann, Stephen, Semantics: An Introduction to the Science of Meaning, 4d. ed. (London: Alden & Mowbray LTD, 1970) p. 211.

.....No matter what causes bring about the change. There must always be some connexion, some association, between the old meaning and the new. In some cases the association may be powerful enough to alter the meaning by itself; in others it will merely provide a vehicle for a change determined by other causes; but in one form or another, some kind of association will always underlie the process.

ขึ้นจากการสร้างภาพพจน์^๑ โดยการเปรียบเทียบ วิธีการเปรียบเทียบที่ใช้ันมี ๓ วิธีคือ

๑. การเปรียบเทียบแบบอุปมา คือลักษณะการเปรียบเทียบสิ่งๆที่เหมือนกันโดยมีคำเชื่อมโยงว่าเหมือน เรียกว่าการเปรียบเทียบแบบอุปมาหรือเปรียบเทียบ^๒ เช่น เปรียบการมีภรรยาคนเดียวว่า เหมือนกินน้ำพริกด้วยเคียว เปรียบการทำอะไรเพียงเล็กน้อยฉาบหน้าไว้เพื่อพรางตาคนให้เห็นว่าดี, สมบูรณ์ว่า เหมือนผักชีโรยหน้า เปรียบเทียบปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ตัวเองแล้วไม่มีปัญญาแก้ไขว่าเหมือน ผงเข้าตาตัวเอง

หรืออาจเป็นการอุปมาเพียงบางส่วนของกลุ่มคำที่เป็นสำนวน เช่น เปรียบคนสูงว่าเหมือนกับคนที่เกิดขึ้นน้ำมาก เปรียบคนที่อ้วนมากๆ ว่าเหมือนโองต้อขา

๒. การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ เป็นการเปรียบเทียบโดยนำเอาลักษณะสำคัญของสิ่งที่ต้องการเปรียบมา เปรียบเทียบทันทีโดยไม่ต้องมีการเชื่อมโยงว่าเหมือนกับสิ่งนั้น เรียกว่าการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์หรือเปรียบเป็น^๓ เช่น เปรียบเทียบผู้ที่คอยรับค้ำบั้น ว่าจากผู้อื่นตลอดเวลาว่าเป็น กระโถนทองพระโรง เปรียบหญิงที่เคยมีสามีแล้ว แต่ยังคงมีความงามว่าเป็น กระดังงาฉนวนไฟ

หรืออาจเป็นการเปรียบเทียบเฉพาะบางส่วนของกลุ่มคำที่เป็นสำนวน เช่น เปรียบคู่ต่อสู้ที่มีฝีมือดีกว่าในสนามแข่งขันว่าเป็น หมูสนาม เป็นต้น

๓. การเปรียบเทียบจากรูปธรรมเป็นนามธรรม เป็นการเปรียบเทียบเพื่ออธิบายสิ่งซึ่งอธิบายได้ยาก เช่น ความรู้สึก, อารมณ์ ฯลฯ ให้เข้าใจได้ง่ายด้วยการเปรียบเทียบออกมาเป็นสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส เช่น เปรียบเทียบความประพฤติของเด็กสาวที่มีความประพฤติดีนอกขอบเขตอันสมควร กับใจที่แตก ซึ่งเป็นรูปธรรม ทำให้เห็นภาพว่าไม่สามารถทำให้กลับดีได้อีก แล้วนำกลุ่มคำ ใจแตก มาใช้เป็นสำนวน เปรียบเทียบการบังคับขู่เข็ญด้วยอำนาจที่มีอยู่

^๑ ภาพพจน์ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า ภาพที่เกิดจากตัวอักษร.

^๒ ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า ๑๐๔๐ ให้ความหมายของคำ อุปมา ว่า "สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับใช้คู่กับ คำว่า อุปไมย"

^๓ คำว่า อุปลักษณ์ ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ บางแห่งก็เรียกว่าเป็นการอุปมาโดยไม่มีตัวอุปไมย

ที่มีอยู่เหนือกว่า กับกลุ่มคำกริยา "กดหัว" ซึ่งเป็นรูปธรรม เปรียบคนที่มึนงงใจเข้มแข็ง ตัดสินใจเด็ดเดี่ยว และไม่หวั่นเกรงอันตรายว่าเป็นคนใจเพชร ทำให้เห็นภาพของสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ จิตใจที่ทำได้ด้วยเพชรย่อมแข็งแรงแกร่ง

จากข้อมูลพบว่า ถ้อยคำที่ใช้เป็นส่วนาน ซึ่งมีความหมายเปรียบเทียบนี้มีอยู่ ๖๔๔ ส่วนาน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ง. หน้า ๑๔๔ - ๒๐๑)

ข. ประเภทที่เป็นความหมายเกี่ยวเนื่อง

หมายถึงความหมายของถ้อยคำที่ใช้เป็นส่วนาน มีความเกี่ยวข้องกับความหมายเดิมหรือความหมายรวมเดิม ไม่ใช่ในเชิงเปรียบเทียบ แต่มีความเกี่ยวข้องกันอยู่ เช่นมีลักษณะเป็นของที่ใช้คู่กัน เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ชิดกัน หรือของสิ่งหนึ่งทำให้นึกไปถึงความหมายอีกความหมายหนึ่งเป็นทำนอง ใช้คำให้มีความหมายกว้างออก เช่น คำว่า เก้าอี้ หมายถึง ตำแหน่งหน้าที่การงาน เป็นความหมายเกี่ยวเนื่องกับ เก้าอี้ ซึ่งเป็นที่นั่งประจำของผู้ที่ทำหน้าที่นั้น กึ่ง หมายถึง ต่อมเหล้า เป็นความหมายเกี่ยวเนื่องกับมาตราดวงเหล้า ความหมายของคำนี้จึงนำมาใช้หมายถึงการดื่มเหล้าด้วย โบแดง หมายถึง ยอดเยี่ยม เป็นความหมายเกี่ยวเนื่องจากการใช้โบสีแดงเป็นเครื่องหมายแสดงว่าได้รับรางวัลยอดเยี่ยม เป็นต้น

จากข้อมูลพบว่าถ้อยคำที่ใช้เป็นส่วนาน ซึ่งมีความหมายเกี่ยวเนื่องมีอยู่ ๙๒ ส่วนาน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ง. หน้า ๒๐๑ - ๒๐๒)

ค. ประเภทที่เป็นความหมายที่เกิดจากการเทียบเสียงของคำ

หมายถึงความหมายของถ้อยคำที่ใช้เป็นส่วนาน ซึ่งเกิดจากเสียงของคำ หรือหน่วยคำบางหน่วยในคำหรือกลุ่มคำ ที่นำมาใช้เป็นส่วนาน เนื่องจากเสียงของคำหรือหน่วยคำนั้นพ้องกับคำซึ่งแสดงความหมายของส่วนานนั้น เช่น ลูกยอ นำมาใช้ หมายถึง การพุดยอ เพราะเสียงของคำ "ยอ" ซึ่งเป็นผลของต้นไม้ชนิดหนึ่ง พ้องกับเสียงของ ยอ ที่เป็นคำกริยาหมายถึงการพุดยอ ย่อง ลูกยอ จึงนำมาใช้เป็นส่วนานหมายถึง การพุดยอ

จากข้อมูลพบว่า ถ้อยคำที่ใช้เป็นส่วนาน ซึ่งมีความหมายประเภทนี้มี ๖๕ ส่วนาน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ง. หน้า ๒๐๒)

ง. ประเภทที่ ความหมายได้จากเรื่องราว ลักษณะตัวละคร วิธีการ ฯลฯ จาก
ประเพณี วรรณคดี การ เล่นและอื่นๆ

หมายถึง การนำถ้อยคำที่ใช้ในเรื่องราว, เหตุการณ์, ลักษณะตัวละคร ฯลฯ ที่ปรากฏ
ในวรรณคดี ประเพณี และอื่นๆ มาใช้ในความหมายปกติด้วยการเปรียบเทียบแสดงความเกี่ยว
เนื่อง, เปรียบเทียบที่คล้ายกันอย่างไรอย่างหนึ่ง ถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวนประเภทนี้แบ่งออกได้
ตามลักษณะที่มาดังนี้คือ

๑. ความหมายได้จากการเล่น ได้แก่ ถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวนเพราะโยง
ความหมายกับถ้อยคำ เช่น

จนมุม หมายถึงต้องจําจัน หรือแพ้ เป็นความหมายที่เกิดจากการเล่นหมากรุก มุม
หมายถึงมุมของกระดานหมากรุก จนมุม คือการที่ตัวหมากรุกถูกดันไปอยู่ที่มุมใดมุมหนึ่ง เดินไม่ได้
เมื่อเป็นสำนวน จนมุม หมายถึง จนปัญญา สิ้นท่า ไม่มีทางจะต่อสู้

เล่นเอาเถิด หมายถึง ชวนกันไปมา ความหมายเกิดจากการเล่นชนิดหนึ่งเรียก
ว่า เอาเถิด โดยฝ่ายหนึ่งล่อให้อีกฝ่ายหนึ่งตามจับ ต้องวิ่งไล่กันไปมา เมื่อนำมาใช้เป็นสำ
นวนก็จะหมายถึง ไล่ชวนกันไปมา

จากข้อมูลพบว่ามีส่วนวนที่เกิดจากการ เล่นอยู่ ๓๗ ส่วนวน (ดูรายละเอียดในภาค
ผนวก^๑ หน้า ๒๐๓)

๒. ความหมายที่ได้จากประเพณีและความเชื่อต่างๆ ความเชื่อถือและประเพณี
เก่าๆ ที่ยึดถือกันมาได้ ทำให้เกิดคำพูดเป็นสำนวนไว้มีใช้น้อย เช่น

กลับบ้านเก่า หมายถึงตาย เพราะเรามีความเชื่อเรื่องภพนี้ภพหน้า และเชื่อใน
เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เมื่อคนตายก็เชื่อกันว่ากลับไปบ้านเก่า
ซึ่งจากมาเมื่อตอนเกิดอีก

แพะรับบาป หมายถึง ผู้ที่ต้องได้รับการลงโทษโดยที่ตัวเองไม่ได้ทำผิด เหตุที่มี
ความหมายเช่นนี้ เนื่องมาจากประเพณีการบูชายันต์สังเวจเจ้าแม่
กาลีของลัทธิศาสนาฮินดู ซึ่งจะต้องสังเวจด้วยชีวิตมนุษย์ แต่ผู้ทำ
ผิดได้หลีกเสี่ยงไปใช้ชีวิตสัตว์คือแพะแทน จึงเกิด เป็นสำนวนนี้ขึ้น

ล้วงดับ หมายถึง ล่องลางเอาความลับหรือทรัพย์สินเงินทองจนหมด มูลเหตุของ
สำนวนนี้มาจากความเชื่อเรื่องเสียงร้องของตุ๊กแกว่าเป็นเพราะมันรู้สึก
ว่า "ดับแก" ดังนั้นจึงร้องให้งูเขียว มาช่วยล้วงกินดับของมันเสีย ทำ
ให้ความหมายของกลุ่มคำ ล้วงดับ นำมาใช้เป็นสำนวนดังกล่าว

จากข้อมูลที่รวบรวมไว้มีถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวน ซึ่งมีความหมายประเภทนี้อยู่ ๑๕
สำนวน (ดูรายละเอียด ในภาคผนวก ง. หน้า ๒๐๓)

๓. ความหมายได้จากวรรณคดีหรือนิทาน ได้แก่ ถ้อยคำสำนวนที่มีที่มาจากนิทาน
หรือวรรณคดีที่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายจนเป็นที่ติดปากของคนทั่วไป ลักษณะและการกระทำของตัว
ละครเหล่านั้นจึงมีผู้นำมาใช้ เป็นสำนวน เช่น

งอมพระราม หมายถึง แย่มาก มีมูลเหตุมาจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่ง
ตัวเอกของเรื่องต้องถูกเนรเทศ และไปประทศกระเหินในป่าเป็นเวลายาวนาน
นานมาก จึงเกิดเป็นสำนวนว่างอมพระราม หมายถึงต้องลำบาก
เหมือนพระรามใน เรื่องรามเกียรติ์

ขบตัว หมายถึง ทำให้รู้สึกมีค่าด้วยวิชาความรู้หรืออื่นๆ มีมูลเหตุที่จะหมาย
ความเช่นนี้จากเรื่องสังข์ทอง ซึ่งตัวเอกของเรื่องมีโอกาสได้ขบตัว
ลงในบ่อเงินบ่อทอง ทำให้ร่างกายสวยงามราวกับเทวดา และถ้อย
คำนี้ได้มีผู้นำมาใช้เป็นสำนวนขึ้น

วัดรอยตีน หมายถึง พยายามดำเนินรอยตามและพยายามทำให้ได้เสมอหรือดี
กว่า มูลเหตุที่มีความหมายเช่นนี้มาจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์
ตัวละครตัวหนึ่งคือทศกัณฐ์ พยายามจะวัดรอยตีนของพ่อเพื่อจะได้ต่อสู้
กับพ่อในวันหนึ่งข้างหน้า

จากข้อมูลพบว่าถ้อยคำที่ใช้เป็น สำนวนประเภทนี้มี ๑๔ สำนวน (ดูรายละเอียด
ในภาคผนวก ง. หน้า ๒๐๓)

๔. ความหมายที่ได้จากเหตุการณ์หรือเรื่องจริง เมื่อมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้น
ซึ่งทำให้คนในสมัยที่เกิดเหตุการณ์นั้นรู้สึกว่าเป็นเรื่องใหญ่ ผงใจก็ทำให้เกิดมีการสร้างถ้อยคำที่
เกี่ยวกับเหตุการณ์นั้น เพื่อนำมาใช้เป็นสำนวน เช่น

ไกลบินเที่ยง หมายถึง อยู่ไกลจากความเจริญเลยไม่รู้ข่าวคราวของผู้อื่น
 มูลเหตุของสำนวนมาจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ.
 ๒๔๐๓ ในรัชกาลที่ ๔ เริ่มยิงปืนใหญ่เวลา ๑๒.๐๐ น. ใน
 พระนครให้รู้ว่าเป็นเวลาเที่ยงวัน คนในพระนครได้ยิน คนอยู่ไกล
 ออกไปก็ไม่ได้ยิน ซึ่งเกิดเป็นสำนวนพูดหมายถึงไปถึงข่าวคราวต่างๆ
 ที่เกิดในพระนคร คนอยู่ไกลไม่ได้ยิน ไม่ได้ฟัง ก็ไม่รู้เรื่อง กลุ่ม
 คำว่า อยู่ไกลบินเที่ยง จึงหมายถึงเลยไปถึงว่าเป็นคนบ้านนอกคอก
 นาด้วย ^๑

เข้ากระดูกดำ หมายถึง อย่างมากที่สุด มาจากใช้ทรัพย์สินหรือฝูดาต ซึ่งโบราณ
 ว่า เมื่อเป็นแล้วขึ้นถึงกระดูก ทำให้กระดูกเป็นจุดดำๆ ^๒

จากข้อมูลพบว่า ถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวน ซึ่งมีความหมายประเภทนี้มี ๓๑ สำนวน

(ดูรายละเอียด ในภาคผนวก ง. หน้า ๒๐๓ - ๒๐๔)

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กำนจนาคพันธ์ สำนวนไทย, ๑ : ๒-๓.

^๒ เรื่องเตียวกัน, ๑ : ๑๗.